

## Helytörténet és kapcsolattörténet

(A II. világháború alatt Magyarországra menekültek kutatásának néhány tapasztalata)

A helytörténeti kutatások során viszonylag ritkán fordul elő, hogy a kutatott téma országok közötti kapcsolatok egy-egy fejezetét is magában foglalja. Magyarországra 1939 őszén több mint félszáz ezer lengyel katonai és polgári menekült érkezett (később 1942-től, mintegy ezer francia, angol, Badoglio-párti olasz, belga és holland menekült szökött Magyarországra). A lengyelek nagy részét a londoni emigráns kormány utasítása értelmében kivonták (korabeli szóval élve: *evakuálták*) Magyarországról. A több mint tízezer lengyel azonban letelepedett, munkát vállalt, a gyerekeik iskolába jártak. A lengyel fiatalok részére általános és középiskolákat, Oroszi és Szikszó községekben pedig lengyel cserkész tábort állítottak fel. A II. világháború alatti Magyarországon a rendszer biztosította kereteken belül sokoldalú lengyel kulturális élet bontakozott ki. A *Wiesci Polskie* és több más lengyel újság, az évenként kiadott lengyel kalendáriumok, tábori újságok, a különböző egyszeri kiadványok a budapesti Lengyel Intézet és a Lengyel Könyvtár könyvmegosztásai magasszintű tájékoztató és művelődési lehetőséget teremtettek. A menekültek zöme vidéken, falvakban és városokban élt és dolgozott.

A magyarországi lengyel (és más nemzetiségű) menekültek története az anyaggyűjtés, az előtanulmányok szintjén *helytörténeti probléma is*, ugyanakkor a legújabbkori *kapcsolattörténeti kutatások* egyik fontos kérdése. *Ónálló kutatási téma.* A probléma szót szándékosan és abban az értelemben is használtam, hogy a kutatások szempontjából valóban egyre több nehézség merül fel. Az idők folyamán megritkult a szemtanúk tábora, így a „leletmentés”, a visszaemlékezések gyűjtése is egyre körülményesebbé válik.

A menekültek által használt korabeli dokumentumok (igazolványok, különböző okmányok stb.) elkallódtak, ma már valóban „kutatni” kell egy-egy fotó, igazolvány után.

A II. világháború alatti *menekültkérdés* számos vonatkozásban kapcsolódik a helytörténethez, felhasználja a helytörténeti kutatások részeredményeit. Ezen túlmenően maga a *téma* egy-egy vonatkozása szerves része a helytörténetnek, tehát a kapcsolódás felülete és mértéke ebben az esetben adott.

Félreértés ne essék, a téma feldolgozása során a *legalapvetőbb anyagokra*, a levéltári forrásokra kellett támaszkodni. A kérdés természetéből adódóan, a menekültek elszállásolása, a lakossággal kialakított kapcsolat, a munkavégzés, a kulturális élet néhány vonatkozása komplex módon csak a helytörténeti kutatásokban használt módszerekkel közelíthető meg. Így érthető, hogy a kutatási részeredmények gyakran a helytörténetnek, üzemtörténetnek adtak közvetlenül felhasználható anyagot.

A lengyel menekültek elszállásolására pl. 255 tábort létesítettek, elsősorban vidéken. Lengyelek laktak a zalaszentgróti Korona-szállóban, a zalabéri Gutman-kastélyban, az egri várlaktanyában, a gyöngyösi Orczy-kastélyban, a sárvári műselyemgyár egyes épületrészeiben, Újdörögd-pusztán katonai barakkokban. Ahány község, város, annyiféle elhelyezési lehetőség. A fogadás, a lelkesedés mértéke sem volt mindenhol egyforma. Kik, miben, milyen formában segítették a menekülteket? Erről nem tájékoztatnak bennünket a levéltári források. A korabeli jegyzői, főszolgabírói jelentések elsősorban a nehézségekkel foglalkoztak.

A munkavállalás során több ezer menekült dolgozott az ország különböző helyein, gyárakban, bányákban, egyéni gazdáknál, szellemi munkakörökben. A menekültek több társadalmi réteggel kerültek kapcsolatba. A lakosság és a menekültek között



Lengyel katonák mezőgazdasági munkán Esztergom környékén, 1941-ben

a rokonszenven túl kialakult egy másfajta, a mindennapokban kipróbált kapcsolat is, amelyről a levéltári fondokban nem, vagy csak kismértékben tájékozódhatunk.<sup>1</sup>

A kutatómunka során számos olyan kérdéssel találkoztam, amelyekre a levéltári anyagokban *egyáltalán nem, vagy nem kielégítő* magyarázatot kaptam. Ismét a visszaemlékezésekhez kellett nyúlni, ezekben kellett megtalálni a hiányzó láncszemet (bár sokszor nem is csak láncszemről van szó).

A Tiszatáj 1976. 12. számában megjelent írásomban is utaltam rá: a levéltári kutatások mellett fel kellett ismerni, hogy az egykori *szemtanúk*, a volt *menekültek visszaemlékezései* milyen értéket képviselnek. A visszaemlékezések egyik (semmi másval nem pótolható) jelentősége abban van, hogy szemléletesen érzékeltetik a kort, a hangulatát, a menekültek iránt megnyilvánuló rokonszenvet.

A mintegy 40 személytől gyűjtött anyag feldolgozása során (is) bebizonyosodott, hogy a menekültek történetének több részkerészt ezen emlékek nélkül körülményesen és „szintelenül” lehetett volna megírni. A visszaemlékezések jelentős része értékes, *hiánypótló* ismeretekkel gyarapította tudásunkat.

A várpalotai *Krizbai Gy. Domokos*, a bonyhádi *Gelencsér Sándor*, a hatvani *Szirti Zoltán* (és sorolhatnánk a neveket) igen színes, értékes visszaemlékezéseket írtak. *Csiky Iván* nyomtatásában is megjelent visszaemlékezése pl. a várpalotai munkásmozgalomhoz és üzemtörténetéhez is új, eddig ismeretlen adalékokat szolgáltatott.

A magyarországi lengyel bányászok tevékenységének számos olyan szempontja van, melyeket a magyar-lengyel munkásmozgalmi kapcsolatokban semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni.<sup>2</sup> Nem kis problémát jelentett az, hogy pl. az 1943. januári lengyel bányászsztrájkot a levéltári akták éppen csak említik. (A lengyelek „összebeszéltek” és megtagadták a munkát.) Az *iszkasztgyörgyi* bauxitbányákban

<sup>1</sup> Vö.: Lagzi István, Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. Zalai Gyűjtemény 3. k. (szerk.: Degré Alajos) Zalaegerszeg, 1975.; Lagzi István, Magyar segítség a lengyel menekülteknek 1939 őszén, a visszaemlékezések tükrében. Tiszatáj 1976. 12. sz. 73–83. old.

<sup>2</sup> A munkavégzéssel kapcsolatban lásd: Lagzi István, Adatok a Sopron környéki lengyel katonai menekültek élet- és munkaviszonyainak alakulásához a második világháború idején. Soproni Szemle, 1974. 2. sz. 134–152. old. Lagzi István, Lengyel menekültek mint bányamunkások Magyarországon a II. világháború éveiben. Lengyelország, 1975. 9. (153) sz. 18–19. old. A politikai tevékenység vonatkozásában: Lagzi István, Adatok a magyarországi lengyel katonai és polgári menekültek baloldali politikai tevékenységéhez. Tiszatáj, 1975. 11. sz. 62–69. old.



dolgozó 645 lengyel bányász sztrájkja jelentős esemény volt. A részletekről azonban csak a visszaemlékezések tájékoztatnak. A várpalotai szénbányákban dolgozó lengyelek éhségsztrájkjáról ugyancsak nincs levéltári dokumentum. Néhány visszaemlékezés összevetésével megbízható ismereteket nyerhetünk a sztrájk okáról, lefolyásáról, eredményéről.

Lényegében hasonló helyzet adódott a menekültek evakuációjának (angol, francia területekre való szöktetésének) feldolgozása során is. A levéltári anyagokban alig egy tucat név fordul elő, akik (magyar részről) segítettek a magyar-jugoszláv határ átlépését, segítettek az internálótáborok elhagyásában, a Budapestre utazásban stb. Országos méretű helytörténeti „nyomozás” után jelentősen megváltozott a helyzet. Kiderült, hogy pl. a magyar-jugoszláv határ átlépésében a határ menti községek több vezetője, határőrsztek, vasutasok, állomásfőnökök és parasztgazdák, sőt iskolások is segédkeztek. Mindez természetesen titokban történt. Hosszú évek kutatómunkájával sikerült kideríteni, hogy egy-egy község, város miben, mennyiben vette ki részét a „lengyelmentésben”. Viszonylagos részletességgel tudjuk, hogy pl. Pácin, Mándok, Csaroda községekben, Fertőszentmiklóson, Mexikópusztán és Babócsán milyen úton-módon szöktették meg a lengyelek százait.

A menekültek (lengyelek, franciák stb.) történetének feldolgozásához lényegében az utolsó órában fogtunk hozzá. Dr. Stanislaw Andrzej Sochacki (akkor a budapesti Lengyel Intézet igazgatója) nemhiába nyugtalankodott a hatvanas évek végén. Dolgozatok, gyűjtsetek — mondja — mert elkétek. Kis híján igaza lett.

A szemtanúk, a menekültek megsegítésében aktív szerepet vállalt személyek zöme hetven év körül van, az emlékek is kopnak, halványodnak, sokan új helyre költöztek. Az emlékek megmentésének esélyei gyorsan csökkennek.

1976 nyarán felkerestem a balatonboglári (volt) lengyel, majd francia katonai internálótábor épületét, a Balaton-parti Savoy Pensiót, a lengyel és francia internált tisztek egykori szálláshelyét. Az első félórában nem akadt olyan tűzgyökeres helybeli, aki eligazított volna (!). Néhányan olyan felvilágosítást adtak, hogy a kérdéses épületet már régen lebontották, nem is érdemes keresni.



A pesthidegkúti lengyel katonai tábor templomi kórusa 1939-ben



Az épület azonban áll, jelenleg (megőrizve régi formáját) vállalati üdülő. Az üdülő személyzete természetesen semmit sem tudott a lengyelekről, franciákról, a régi Savoyról, az egykori „internáltakról”. Ez is bizonyosság arra nézve, hogy amit nem írunk le, nem rögzítünk hangszalagra, az előbb-utóbb elvész. A szenzációs dolgok, események is a biztos feledés feneketlen kútjába kerülnek.

Balatonbogláron 1943. július 14-én, a franciák nemzeti ünnepén, nagyszabású katonai díszszemlét tartottak a francia internáltak. A Savoy udvarán felvont trikolor előtt többszáz francia katona tisztelettel. Budapestről neves vendégek érkeztek. 1943. július 14. tehát esemény volt Balatonbogláron.<sup>3</sup> Jelenleg, 35 év után, alig egy-egy idős ember emlékezik

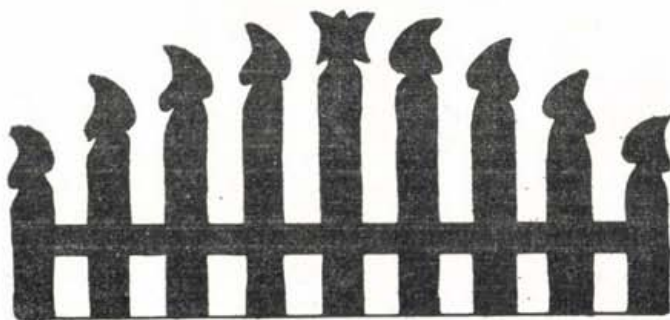
a franciákra, de inkább csodálkozik az érdeklődésen. *Miért nem jöttek előbb? Legalább 10 évvel előbb!*

Találkoztam olyan esetekkel is amikor valóban *elkéstett*. A *Selypen* (1942-ben) élt franciákról, a *Dáka* községben elhelyezett Badoglio-„párti” olasz katonákról nincs többé adat. Nyomtalanul kiestek a selypiek, a dákaiaiak emlékezetéből. Úgy tűnik, 10 évvel (?) valóban „elkéstünk”. Selyp és Dáka viszonylatában legalábbis egészen bizonyosan így van.

Az emlékek megmentésében a Hazafias Népfront aktívái és az úttörők is segítettek. Pácin községben *Varga Ferenc* iskolaigazgató, Mádón *Balázsik Anna* igazgatóhelyettes vezetésével, az úttörők segítségével sikerült összegyűjteni a helyi, egykori lengyel menekülteket idéző emlékeket. Egerben a helyi népfront nyújtott segítséget, támogatást a gyűjtőmunkához. A visszaemlékezések zömét azonban egyéni akciókkal, felkéréses alapon gyűjtöttem össze.

A *gyűjtés* nem tagadja, de feltételezi a *szelektálást*. Még mindig vannak (lehetnek) kallódó értékek. Gyűjtsünk, de válogassuk meg alaposan a valóban megőrzésre valót. Arra külön is legyünk tekintettel, hogy mi az, ami a megőrzésen túlmenően népszerűsítésre (is) alkalmas, amit *népszerűsíteni kell*.

*Dr. Lagzi István*



<sup>3</sup> A francia menekültekre vonatkozóan: *Lagzi István*, Francia katonai menekültek Magyarországon (Balatonbogláron) a második világháború idején (1942–1945). Somogy megye múltjából (szerk.: *Kanyar József*), Levéltári Evkönyv 6. Kaposvár 1975. 167–192. old. tanulmánya helytörténet szempontjából is számos új adatot tartalmaz.